

УДК: 330.342.24:167

Є.Б. Ніколаєв,
асистент, ДВНЗ „Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана”

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕОРІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

Ye.B. Nikolaiev
SHEE “Vadym Hetman Kyiv National Economic University”

METHODOLOGICAL FEATURES OF INFORMATION ECONOMICS

Розглянуто методологічні риси сучасної теорії інформаційної економіки у порівнянні із засадними принципами класичної та неокласичної економічної теорії. Проаналізовано деякі теоретичні проблеми, які заважають розвиткові теорії інформаційної економіки. Наголошено на тому, що аналіз ролі інформації в економіці сьогодні має неформалізований, незавершений характер, оскільки вона досі перебуває у стадії активного формування.

Ключові слова: інформаційна економіка, теорія, методологія, економіка знань.

The author reviews the methodological approaches of information economics in comparison to the principles of classical and neoclassical economics. Certain theoretical problems which impede the development of information economics are analysed. Emphasized is the fact that the methodology of the analysis of the role of information in the economy is today incomplete and informalized because it is still in the state of active formation.

Key words: information economy, theory, methodology, knowledge economy.

Постановка проблеми. Протягом кількох останніх років вітчизняна суспільна наука значно посилила увагу до аналізу процесу становлення постіндустріального суспільства та інформаційної економіки. Водночас різні аспекти цієї проблеми привернули неоднакову увагу вчених. Якщо таке питання, як, наприклад, стратегія переходу України до інформаційного суспільства, отримало надзвичайно широке висвітлення у наукових працях [9; 10; 15; 17], то до деяких інших проблем вітчизняні науковці поставилися із серйозною пересторогою. Наприклад, проблема асиметричної інформації, за розробку якої американських вчених Джорджа Аркелофа, Майкла Спенса та Джозефа Стігліца у 2001 р. було нагороджено Нобелівською премією, залишається практично невисвітленою в українській неперекладній науковій та навчальній літературі. Фрагментарні згадування цього питання мають характер ретрансляції вже існуючих ідей західних дослідників, а оригінальний вітчизняний доробок з асиметричності інформації, наскільки відомо авторіві, поки що не існує.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Все більше аспектів інформаційної економіки стають предметом відносно комплексного та більшою або меншою мірою повного аналізу українських вчених. До них належить, зокрема, характеристика методологічних особливостей теорії інформаційної економіки (далі ТІЕ). Різні аспекти цього питання, у свою чергу, також розкриті дослідниками неоднаковою мірою. Так, наприклад, більшість вихідних принципів ТІЕ сформулював Д. Белл [3, С. CLIV-CLIX]. Існує дискусія щодо визначення предмета ТІЕ [6, С. 504; 11, С. 4; 16]. У руслі цієї дискусії автор вважає, що предметом цієї дисципліни є, з одного боку, процес відтворення інформації та інформаційних ресурсів в економіці, з іншого – вплив інформації на відтворення інших елементів економічної системи та, з третього – суспільно-економічні відносини, що при цьому виникають. У багатьох джерелах викладені особливості інформації як економічного ресурсу, запропоновано розглядати інформацію як важливу економічну категорію. Н. Апатова включає методологічну складову в дослідження процесів, притаманних інформаційній економіці [2].

Постановка завдання. Метою цієї статті є виділення головних методологічних відмінностей дослідження інформаційної економіки від методологічних засад класичної економічної теорії. У цьому контексті виходимо з того, що у широкому сенсі методологія певної науки тлумачиться як цілісна сукупність принципів, методів та вихідних положень, що застосовуються для аналізу певного наукового питання, а також правил використання цих принципів та методів. У пропонованому матеріалі розглядатимуться вихідні положення, покладені в основу ТІЕ, та особливості підходу ТІЕ до економічних проблем, за якими вона відрізняється від класичних напрямів економічної науки.

Виклад основного матеріалу. Основні методологічні особливості ТІЕ, на наш погляд, пов'язані із відносною молодістю відповідних наукових досліджень. Їх характеристику слід почати з того, що сьогодні не можна говорити про те, що дослідженнями ролі інформації в економіці займається якась окрема економічна школа. Умовно вважається, що вивчення інформаційної економіки є одним із відгалужень інституціональної течії сучасної економічної думки. Однак при вивченні різних проблем, пов'язаних із участю інформації у функціонуванні економіки, застосовуються відмінні методологічні підходи. Зокрема:

1. Коли йдеться про періодизацію історичного розвитку людства та його поділ на аграрне, індустріальне та постіндустріальне (інформаційне) суспільство, то ця схема віддзеркалює певні підходи марксизму. А саме, критерієм періодизації в цій схемі є марксовий спосіб виробництва, але не з погляду характеру домінуючих у даній формації виробничих відносин (цей погляд характерний для самого Маркса та його послідовників), а у розрізі характеру розвитку продуктивних сил. До уваги в цій періодизації береться не суспільний, а технологічний чинник, при цьому критерій способу виробництва як принцип, використаний у марксистській схемі, зберігається [14].

2. Аналіз економічних проблем, що породжуються власністю на інформацію, легше здійснити за допомогою неінституціонального вчення про права власності та особливості їх специфікації, ніж користуючись неокласичним інструментарієм. Річ у тім, що однією із методологічних послідовностей неокласиків є теза про те, що права власності є чітко відомими, екзогенно заданими, а тому вони не враховуються при аналізі.

3. Навпаки, коли розглядаються ринок інформації та інформаційна асиметрія, то неокласичні функціональні та математичні залежності, граничні величини, концепції надлишків виробника й споживача стають головним інструментарієм дослідника. Витрати на пошук та отримання інформації включаються до відомих мікроекономічних неокласичних моделей – і отримуються нові нестандартні висновки. При цьому залишається поза увагою питання про те, чи може за неокласичної методології інформація бути об'єктом досліджень взагалі. Адже однією із властивостей інформації є принципова необмеженість її наявності кількості, а неокласичні моделі мають справу виключно із обмеженими ресурсами (принаймні, неокласики декларують що послідовно).

Застосування різних інструментів при аналізі різних проблем інформаційної економіки пов'язане із наступною особливістю відповідної теорії. Сьогодні немає єдиної стрижневої ідеї, яка б легла в основу дослідження усіх економічних проблем, пов'язаних із інформацією. Йдеться про те, що, наприклад, в основі класичної політекономії лежить теза про головну роль матеріального виробництва в економіці. Вихідним положенням неокласиків, навколо якого побудовані усі їх функціональні залежності, є суперечність між безмежними потребами людини та обмеженими ресурсами, що наявні для задоволення цих потреб. Маржиналістська течія, відповідно до своєї назви, широко застосовує аналітичний апарат граничних величин. Інституціоналізм виходить із примату позаекономічних факторів економічного розвитку. І тому подібно.

Відповідної методологічної ідеї синтезуючого рівня, навколо якої б проводився аналіз усіх напрямків участі в економіці інформаційного чинника, наскільки відомо автору, сьогодні ніхто не виділяє. Навіть Д. Белл, який окреслив майже всі важливі напрямки досліджень інформаційної економіки, не назвав такого стрижня.

Можна, наприклад, вважати, що особливості відповідного аналізу визначаються відмінностями інформації від традиційних матеріальних товарів. Такими визначальними відмінностями інформації слід вважати принципову необмеженість кількості наявної та доступної інформації, легкість її дублювання та тиражування. Діалектичною протилежністю до цієї риси є цілковитий суб'єктивізм у сприйнятті інформації. Іншими словами, ступінь корисності певної інформації, здатність її засвоїти та зрозуміти повністю залежить від конкретної людини. Інформація може бути наявною, але правильно скористатися нею людина не зможе.

Цю тезу, цей можливий вихідний методологічний принцип можна сформулювати як наявність суперечності між інформацією, що доступна взагалі, інформацією, що є релевантною і необхідною для вирішення конкретної задачі зокрема, та здатністю людини знайти релевантну інформацію, відокремити її від непотрібної та адекватно скористатися нею. При цьому необхідна інформація може бути або взагалі відсутньою, або недоступною на даний конкретний момент, з чим пов'язані проблеми вартості інформації та інформаційної асиметрії на ринках. Також слід пам'ятати про необхідність несення витрат грошей і часу на пошук необхідної людини інформації. Ці чинники суб'єктивно обмежують іманентно властиву інформації необмеженість, породжуючи суперечність, у розрізі якої можна аналізувати проблеми інформаційної економіки.

Однак даний ракурс не придатний до вивчення всіх аспектів інформаційної економіки. Наприклад, такі проблеми, як характер виробничих відносин, у ТЕ розглядаються крізь призму технологічної періодизації історичного розвитку суспільства (аграрна – індустріальна – постіндустріальна стадії), а також безпосередньо за допомогою теорії постіндустріального суспільства. А отже, відповідна методологічна проблема формулювання вихідної, основної тези теорії інформаційної економіки залишається відкритою. На сьогодні залишається констатувати, що при вирішенні різних проблем, породжених інформацією, застосовуються різні вихідні ідеї.

Як третю методологічну особливість слід виділити те, що, незважаючи на певну історію досліджень у цьому напрямку, досі не сформульовано тих закономірностей функціонування і розвитку інформаційної економіки, які слід вважати економічними законами. Т. Ніколаєва вказує, що „темпи розвитку та розповсюдження [інформаційної економіки] настільки стримкі, а її «вік» настільки історично малий, що говорити про якісь усталені закони функціонування цього явища було б вкрай необачно. Тому... всі процеси, явища, так чи інакше пов'язані із формуванням нового типу економіки, трактуються саме як тенденції, закономірності, але жодним чином не як жорстко визначені закони становлення [інформаційної економіки]” [13, С. 3]. З цієї причини некоректно вважати інформаційну економіку областю економіки, яка вивчає економічні закони у відповідній сфері (див. [11, С. 4]). Можливо, у майбутньому, із розвитком відповідних досліджень, такий погляд стане справедливим. Однак сьогодні говорити про наявність виявлених законів функціонування інформаційної економіки, на наш погляд, є дещо передчасним.

По-четверте, аналізуючи частину інформаційного чинника в економічних явищах та процесах, теорія інформаційної економіки не розглядає самої природи інформації, хоча її описує певні її властивості. Інформація вважється екзогенно внесеним в економіку явищем, розуміння сутності якого не є настільки важливим для аналізу. Це пов'язано із тим, що природа інформації досі залишається до кінця незрозумілою науці та неусвідомленою людьми. Жодне з відомих науці визначень цього явища не є повністю задовільним. Цілком можливо, що природа інформації є більш глибокою, ніж її здатна осягнути людина, а отже, людство ніколи не отримає повного розуміння цього явища.

Деякі методологічні риси ТЕ слухно виділяє Н. Апатова. „По-перше, недостатньо чітко відпрацьовано статистичний апарат: необхідні для якісних висновків статистичні дані або відсутні, або мають випадковий характер. По-друге, різні автори розглядають окремі аспекти об'єкта, що вивчається, формулюють часом суперечливі гіпотези про їх значущість і функції, а системного, узагальнюючого дослідження, яке б дозволяло зробити фундаментальні висновки і закласти основу для подальшого розвитку теорії, немає. По-третє... для інформаційної економіки практично неможливо знайти класичні підходи і рекомендації методологічного характеру” [2, С. 58-59].

До інформаційної економіки важко застосувати не тільки класичну методологію. Аналіз практично всіх проявів інформації в економіці призводить до одного й того ж спостереження – до того, що особливості функціонування інформаційної економіки помітно відрізняються від добре вивчених механізмів функціонування традиційної індустріальної (або аграрної) економіки. Ці особливості потребують адекватного відображення у теорії, а отже, мова має йти про перегляд традиційних, класичних економічних поглядів та висновків, які не спрацьовують щодо інформаційної економіки. Цьому, однак, заважають певні теоретичні й методологічні проблеми, із якими зіштовхується теорія інформаційної економіки.

Якщо залежності, зв'язки та закони, виявлені традиційними школами економічної думки, у загальному випадку не є справедливими стосовно інформаційної економіки, то, з іншого боку, ТЕ не нехтує інструментарієм класичних концепцій при аналізі відповідних проблем. Більше за те, дослідження інформаційної економіки поки що взагалі не мають власного унікального інструментарію, який не був би запозичений у якоїсь іншої теорії.

У деяких випадках це спрацьовує. Як вказувалося вище, різні проблеми, пов'язані з роллю інформації в економіці, більш-менш успішно розв'язуються за допомогою існуючих підходів. Однак існує й низка питань, на які класичні підходи не дають задовільної відповіді. Одним з таких яскравих прикладів є розробка інформаційної теорії вартості. Теза про те, що в інформаційній економіці вартість має іншу природу, ніж у „класичних” умовах, була запропонована К. Ерроу та Д. Беллом ще на початку 1960-х років [3, С. СЛП, СХХХVII; 18, С. 100]. Згодом було здійснено багато спроб обґрунтувати адекватну інформаційному суспільству концепцію вартості [1, 4; 12, С. 9-33]. Жодна з цих спроб, на наш погляд, не набула цілісного та несуперечливого вигляду. Основну причину невдачі вбачаємо в тому, що інформаційну теорію вартості намагалися сформулювати у термінах трудової теорії вартості, проаналізувавши, наприклад, абстрактну і конкретну працю людини, витрачену на виробництво інформації, відповідний приватний та суспільно необхідний робочий час, особливості механізму дії закону вартості на ринку інформації та ін. Насправді ж можливість застосування цих категорій, які носять „усереднюючий”, „гомогенізуючий” працю характер, до інтелектуальної праці та інформаційних продуктів, які в принципі не бувають гомогенними, є сумнівною. Тобто сама задача „сформулювати інформаційну теорію вартості у термінах та логіці трудової теорії вартості” була визначена неввірно.

Можна зробити висновок, що відсутність власної методології у теорії інформаційної економіки, використання цієї течії запозичення у інших гуманітарних наук методів і понять є, користуючись тавтологією, не тільки рисою, але й достатньо серйозною проблемою методології теорії інформаційної економіки. Причому проблемою це є *тільки* для інформаційної економіки. У інших галузях знань, навпаки, вітається використання вже відомих, традиційних методів аналізу, а винахід нового наукового інструментарію наштовхується на справедливий насторогу. ТЕ у цьому сенсі якісно відрізняється від інших наукових дисциплін саме внаслідок радикальних, нетрадиційних особливостей її об'єкта дослідження (інформації). Для цієї теорії традиційні інструменти перетворюються на перепони, що не дають можливості вийти за рамки класичних результатів, а висновки, отримані через застосування таких інструментів, часто є заздалегідь хибними, оскільки вони неадекватно описують нову економічну реальність, пов'язану із інформацією.

Це – одна із основних внутрішніх методологічних проблем ТЕ. Існують також зовнішні гносеологічні невизначеності, які заважають розвитку теорії інформаційної економіки.

Зокрема, незрозуміло, в якій із двох основних сучасних моделей пізнання (детерміністичній діалектичній чи протилежній до неї, недетерміністичній синергетичній) розвивається ця теорія. Що є головною метою аналізу – пошук та аналіз закономірностей (діалектика) чи пояснення невизначеностей, із якими пов'язана інформація (синергетика)? У першій пізнавальній моделі треба було б наголошувати на виявленні економічних законів інформаційної економіки (чого, як вказувалося вище, немає); для другої економічні закони не мають значення, оскільки центральною проблематикою є варіативність характеру розвитку економічної системи. „Попередня [пізнавальна] парадигма була не тільки лінійною та детерміністичною. Вищою метою був пошук абстрактних, інваріантних законів. Нова парадигма, навпаки, здійснює пояснення варіативності та мінливості у просторі та часі” [5, С. 21].

Можливо, для розгляду одних проблем інформаційної економіки більш придатний діалектичний підхід, а для інших – синергетичний. Цього не повинно бути, оскільки у цьому випадку матимемо дві відмінні теорії інформаційної економіки, кожна зі своєю методологією та науковим апаратом. І кожна розглядатиме лише частину проблем нової економічної системи, причому, можливо, ці частини будуть перетинатися. Ця невизначеність має бути усунена у процесі еволюції ТЕ до чіткої кристалізації її методик і задач дослідження.

Прогностичний та порівняльний потенціал ТЕ обмежений тим, що вона виникла як відгалуження концепції постіндустріального суспільства. На перший погляд, останній концепції значною мірою притаманні історичний підхід та можливість обґрунтування прогнозів. Однак це не зовсім так. Теоретики постіндустріалізму приділяють увагу виключно сучасній постіндустріальній стадії розвитку людства – й фактично ігнорують (за незначними винятками) аналіз індустріального та, особливо, аграрного суспільства, хоча й обирають саме таку періодизацію історії. Отже, погляд „назад” ця теорія майже не пропонує.

Так само немає у цій концепції й власного погляду „вперед”, у майбутнє, немає самостійних футурологічних прогнозів, зроблених не на основі ідей інших напрямків наукової думки. Ті розмірковування, які зустрічаються у роботах її авторів про майбутнє капіталістичної системи, про те, що мотивація отримання прибутку як рушійний чинник розвитку соціально-економічної системи зміниться на мотивацію максимальної самореалізації людини, не надто відрізняються від

прогнозів формаційної теорії марксизму, відомих досить давно. Як певний прогноз „післяпостіндустріального” розвитку економіки й суспільства деякими авторами розглядається концепція постеконімічного суспільства російського вченого В. Іноземцева [8]. Але, по-перше, його теорія базується більшою мірою на формаційній, аніж на технологічній концепції, тому не може вважатися незалежним доробком постіндустріальної традиції. По-друге, сам автор цієї концепції наголосив, що „поняття постеконімічного суспільства слугує сьогодні швидше науковою абстракцією і футурологічним інструментом, аніж позначенням реально існуючого соціального організму”. Повне зникнення постеконімічної концепції з праць її автора одразу після захисту ним докторської дисертації на відповідну тему є додатковим свідченням її недостатньої обґрунтованості.

Досі не вирішеною залишається ще одна важлива наукова задача – вимірювання кількості нетехнічної інформації. Кібернетика виробила спосіб виміряти кількість інформації, яка характеризує стан невизначеності. Так само легко можна підрахувати кількість літер, слів чи сторінок у тексті, кількість байт у пам’яті комп’ютера. Однак намір кількісно виміряти новину або інформаційний виробничий ресурс чи продукт, себто семантику інформації, породжує не тільки питання про те, як це зробити, але й у яких одиницях і тому подібне. Зрозуміло, у даному випадку йдеться не про ціновий параметр інформації, хоча й наукове обґрунтування останнього є не менш цікавою проблемою.

І при цьому, зокрема, неокласичні моделі аналізу ринку інформації виглядають так, ніби цієї проблеми взагалі не існує. Графіки попиту та пропозиції на інформацію мають вигляд неперервних ліній – нібито є якийсь сенс пропонувати ринкові 3 цілих 68 сотих одиниць певної інформації (про питання „три яких одиниць”, що є одиницею виміру взагалі не йдеться). Дискретний, неподільний характер інформації відрізняє її від робочого часу людини або від матеріальних чи грошових ресурсів, які, в принципі, можна розділити на довільні складові частини – і цей факт в економічних моделях ринків інформації часто ігнорується.

Висновки. Таким є наше бачення загального наукового поля, в якому сьогодні відбувається дослідження й розробка тих проблем, що виникли у зв’язку із різким підвищенням в останні десятиліття ролі знань й інформації у виробництві, економіці, суспільному та повсякденному житті. Загалом уявляється, що характер методології теорії інформаційної економіки (якщо тлумачити методологію як „основоположні (фундаментальні) світоглядні позиції, на яких базується... уся конструкція... будь-якої науки” [7, С. 52]) досі залишається невизначеним. Західні вчені традиційно приділяють мало уваги методологічній проблематиці, їх мало цікавлять питання про те, до якої економічної течії можна віднести наукові розмірковування над проблемами економіки інформації, про предмет та, особливо, методи ТЕ. Вітчизняна наукова традиція, з іншого боку, полюбить шукати відповіді на ці питання, але наші теоретичні дослідження у галузі інформаційної економіки поки що здійснюються насамперед навколо прикладних аспектів адаптації України до вимог сучасного суспільства. Саме з цих причин, на нашу думку, методологічні питання даного напрямку економічної науки ще не повертають до себе достатню увагу.

Література

1. Антипина О. Дialeктика стоимості в постіндустріальном обществе / О. Антипина, В. Иноземцев // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – №5. – С. 48-59; №6. – С. 48-59; №7. – С. 19-29.
2. Апатова Н. Методологічні основи дослідження інформаційної економіки / Н. Апатова // Економіка України. – 2005. – №7. – С. 58-64.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – [Изд. 2-ое, испр. и доп.]. – М.: Academia, 2004. – CLXX, 788 с.
4. Вальтух К. Информационная теория стоимости и законы неравновесной экономики / К. Вальтух. – М.: Янус-К, 2001. – 896 с.
5. Дерлугьян Г. Самый неудобный теоретик / Г. Дерлугьян // Валлерстайн И. Миросистемный анализ: Введение / И. Валлерстайн. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. – 248 с.
6. Дятлов С. Предмет и метод теории информационной экономики / С. Дятлов // Экономическая теория на пороге XXI века-2 ; под редакцией Ю. М.Осипова, В. Т.Пуляева, В. Т.Рязанова, Е. С.Зотовой. – М.: Юристъ, 1998. – С. 497-519.
7. Єременко В. Економічна наука: проблема логіки, методології, класифікації / В. Єременко // Економіка України. – 2005. – №12. – С. 52-64.
8. Іноземцев В. За десять лет. К концепции постэкономического общества / В. Иноземцев. – М.: Academia, 1998. – 576 с.
9. Інноваційна стратегія українських реформ / Гальчинський А., Геєць В., Кінах А., Семиноженко В. – К.: Знання України, 2004. – 336 с.
10. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / [Федулова Л.І., Александрова В.П., Бажал Ю.М. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.І.Федулової. – К.: Основа, 2005. – 552 с.
11. Нижегородцев Р. Информационная экономика. Книга 1. Информационная Вселенная: [монография] / Р. Нижегородцев. – Москва – Кострома, 2002. – 163 с.
12. Нижегородцев Р. Информационная экономика. Книга 2. Управление беспорядком: [монография] / Р. Нижегородцев. – Москва – Кострома, 2002. – 173 с.
13. Николаева Т. Основы информационной экономики: [учеб. пособие] / Т. Николаева. – СПб.: ООО «ЛЕКС СТАР», 2001. – 128 с.
14. Ніколаєв С. Глобальний перехід до постіндустріальної формації / С. Ніколаєв // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 4 (59). – С. 25-29.
15. Онікієнко В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / Онікієнко В., Ємельяненко П., Терон І. – К.: РВПС НАН України, 2006. – 480 с.
16. Румянцев А. Предмет и задачи информационной экономики / А. Румянцев // Российский экономический журнал. – 1997. – №3. – С. 89-94.
17. Україна у вимірі економіки знань / [Геєць В.М., Александрова В.П., Бажал Ю.М. та ін.]; за ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – К.: Основа, 2006. – 592 с.
18. Эрроу К. Информация и экономическое поведение / К. Эрроу // Вопросы экономики. – 1995. – №5. – С. 98-107.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2010 р.

ТОВ "ДКС Центр"